

ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКЕ ВІДРОДЖЕННЯ І КУЛЬТУРА СХОДУ¹ (Консультативний матеріал до теми)

При розгляді й оцінці європейського Відродження як певної історико-культурної доби в розвитку середньовічної європейської цивілізації треба враховувати закон культурного синтезу, який реалізує себе в умовах постійного культурного обміну між народами. І тоді стане очевидним, що ренесансна епоха в культурі Європи була конкретним (і далеко не першим, а радше — узагальнююче завершальним) проявом ренесансної тенденції більш глобального масштабу. „Ренесанс, — зазначає О. Ф. Лосєв, — був рішуче всюди, в різні епохи, з різним змістом”².

Наприклад, в науці говорять про китайське Відродження, яке розпочалося ще в VII–VIII ст., тобто раніше, ніж в Західній Європі, і переросло в справжній філософський Ренесанс XI–XVI ст.³ Порівнюючи ренесансні процеси в Італії та Китаї, М. І. Конрад писав: «...Колюччо Салютаті (1331–1406) і Леонардо Бруні (1369–1444) — обидва — послідовники Петрарки, пустили в обіг слово *humanitas*, яке вони знайшли в давнині — у Цицерона <106–43>; вони вважали, що це слово найкраще визначає... її <людини> людську гідність і притягає до знань. Таке ж слово — в китайській мовній формулі воно звучить *жень* — запустив в обіг Хань Юй <768–824> і саме для того, щоб ним позначити відмінність „Шляху” його часу від „Шляху” до нього. Слово ж це він знайшов також у давнині — в Конфуція <бл. 551–479>».

¹ Джерела, на яких побудована адаптована аналітична систематизація, представлена у даному матеріалі, вказані у відповідних покликаннях.

² Лосєв А. Ф. Эстетика Возрождения. — М., 1982. — С. 16.

³ Див.: Конрад Н. И. Запад и Восток. — М., 1972. — С. 174–207.

Який сенс має китайське *жень* у самого Конфуція, гранично ясно: на питання, „що таке *жень*”, він відповів: „любов до людини”. Хань Юй сказав інакше: „любов до всіх”».

„Гуманізм і Відродження — ось найбільш загальні і в той же час основні рушійні сили епохи Ренесансу, якою вона постає в історії людства в своїх двох варіантах — італійському та китайському... Визначався ними і сам стиль життя: для гуманістів як Італії, так і Китаю, властиве прагнення до практичної діяльності, до розповсюдження своїх ідей. Однаковими в обох випадках були і засоби їх розповсюдження: публічні виступи, заняття з учнями, бесіди з друзями, дискусії з противниками; послання, памфлети, статті, трактати, які утворили наукову, публіцистичну літературу; дослідження, коментарі до класиків, що утворили спеціальну ренесансну філологію. Вся ця багатогранна діяльність показала нам існування особливої суспільної верстви — інтелігенції, яка за своїм положенням, характером діяльності, за своїм типом різко відмінна від діячів культури попередніх часів, що виступили в образі пророків, мудрих, учителів, майстрів. Гуманісти Відродження — письменники, вчені, художники — започаткували новий тип інтелігенції нового часу, а коло їх діяльності багато в чому окреслило коло діяльності інтелігенції наступних епох”⁴.

Так само ще до італійського й загальноєвропейського Ренесансу, в VIII ст., розпочалося культурне Відродження на Близькому Сході, в історії культури якого період з VIII по XVI ст. називають епохою мусульманського Ренесансу. Зміст цієї доби визначала переважно арабська й ірано-таджицька поезія⁵. І тут можна знайти низку суттєвих спільних рис, які об’єднують східне і західне Відродження.

Наприклад, у VIII–IX ст. в Арабському халіфаті поживавлюється інтерес до античної науки, культури, мистецтва, активно перекладається (часто з сірійської мови) на арабську мову грецька філософська й наукова література, книги з астрології, алхімії. З’являється навіть теорія, згідно з якою мудрість грецьких мислителів, що жили в доісламську добу та були „невірними”,

⁴ Конрад Н. И. Запад и Восток. — С. — С. 221–222, 238.

⁵ Див.: Султанов Ю. І. Література мусульманського Ренесансу. — Бібліотека тижневика „ЗЛ”. Книга дев’ята. — К., 2000. — Число 25–28 (185–189). — С. 11.

вважалася світлом від лампади пророцтва. Поступово починає домінувати й антична містика олександрійського періоду (гносис), елементи якої є вже в Корані (початок VII ст.). „Знавцем грецької науки”, „царем філософів Сходу і Заходу” називали Омара Хайяма (1048–1131). Він вважав себе у філософії послідовником Ібн Сіни (Авіценни, 980–1037), модель Всесвіту якого з „Книги зцілення” була сприйнята західноєвропейськими схоластами і знайшла своє відображення в „Божественній Комедії” Данте⁶.

Чимало спільного з атмосферою, ідеями і мотивами західноєвропейського Ренесансу має східний суфізм — мусульманський містицизм, що своїм початком сягає VII ст., а з X ст. інтенсивно поширюється по всьому мусульманському світі. В академічній науці розрізняють моністичний, пантеїстичний та синкретичний напрями суфізму. В X ст. в суфізм проникають ідеї елліністичної філософії (передусім концепція еманції)⁷. Суфізм певним чином пронизує неоплатонізм. З неоплатонізмом в мусульманському містицизмі пов’язана розробка ідеї, згідно з якою в реальній жінці як матеріальному образі, що втілює гармонію і красу, незримо присутній Творець, і її краса сприймається як втілення краси Творця у його творіннях. У суфіїв ідея Особливої (глибокої) любові нерозривно пов’язана з ідеєю досконалості людського існування. Особлива любов, згідно з суфійським ученням, досягає прекрасне у всіх його проявах, але її увага зосереджена на сутності, яка і є єдиною реальною любов’ю. Метою суфізму є самовдосконалення, а саморозвиток тут сприймається як культура обраних. Суфізм не визнає жодних догм і не вміщує себе ні в які рамки. До ісламу суфії ставилися як до виявлення суттєвого зльоту трансцендентального вчення. Суфієві Абу Хаміду аль-Газалі (1059–1111) вдалося примирити ортодоксальний іслам з інтелектуалізмом, за що він отримав вищий титул „Шейх-уль-Іслам” („Опора Ісламу”). Серед суфіїв були великі вчені, теологи і поети. Вони дотримувались атомістичних поглядів, сформулювали еволюційне вчення за шість століть до англійця Чарльза Дарвіна (1809–1882), першими відкрили теорію архетипів, відому в сучасній Європі як теорія

⁶ Див.: Султанов Ю. І. Література мусульманського Ренесансу. — С. 12, 38.

⁷ Див.: Ислам. Краткий справочник. Изд. 2-е, доп. — М., 1986. — С. 105–107. Еманация — становлення.

швейцарця Карла Юнга (1875–1961)⁸, випередили психологічні теорії австрійця Зігмунда Фройда (1856–1939). Суфіїв шанували як святих і знищували як єретиків⁹.

— *Якими були, з огляду на вищесказане, найважливіші культурні джерела західноєвропейського Відродження?*

Єдина на сьогодні в пострадянському просторі академічна дев'ятитомна „Історія всесвітньої літератури”, видана в 1980-ті роки московським Інститутом світової літератури ім. О. М. Горького АН СРСР, на це питання відповідає так: „Найважливіші культурні джерела самого західного Відродження були зосереджені не тільки в Давньому Римі, але й у східному Середземномор'ї, в Давній Греції та в Візантії. Через посередництво Візантії і прямо від арабів та їх персидських, середньоазіатських й андалузських спадкоємців поширювався вплив східних культур, а також нові хвилі античного впливу в формі, майже так само необхідній для всього європейського Ренесансу, як сама латинська традиція, що з'єднала його з культурою Давнього Риму та Давньої Греції”¹⁰. І це не випадково.

Країнам Заходу та Сходу, які входили до Середземноморського басейну, була притаманна певна спільність та єдність. Вона полягала в тому, що досягнення матеріальної та духовної культур кожної його частини ставали в своїй основі надбанням всього середземноморського світу. Захід сприйняв досягнення східної культури на базі свого тісного спілкування зі Сходом, що виявилось можливим в результаті хрестових походів. При цьому відомо, що матеріальна і духовна культура Візантії та країн Близького Сходу до XIV ст. перевершувала за своїм рівнем розвитку сучасну їй західну культуру. Ось чому Захід в ситуації всебічного спілкування з країнами Сходу прагнув сприйняти їх культури.

На початку XX ст. в науці точилася суперечка стосовно джерел походження пізньоантичного та ранньохристиянського мистецтва. Римська

⁸ На думку професора Рома Ландау, К. Юнга не можна вважати першовідкривачем теорії архетипів, бо ця теорія вже була сформульована до нього суфієм Мухі ад-Дін ібн аль-Арабі (1165–1240) (див.: *Landau R. Philosophy of Ibn Araby.* — New York, 1959. — P. 40 й наст.

⁹ Див.: *Султанов Ю. І. Література мусульманського Ренесансу.* — С. 5–10.

¹⁰ *Балашов Н. И. Введение // История всемирной литературы: В 9 т. — М., 1985. — Т. 3. — С. 21.*

клерикальна школа мистецтвознавства висловлювалася на користь римського (європейського) походження ранньохристиянського мистецтва¹¹. Натомість в Росії Н. Кондаков, Д. Айналов, в Західній Європі І. Стржиговський відстоювали ідею про східні джерела римського та ранньохристиянського мистецтва¹². Найбільш вірогідним, на мою думку, є висновок, який зробив з цього приводу В. К. Чалоян: „Якщо вірно, що християнство спочатку виникло на Сході і тільки згодом просунулося на Захід, якщо вірно, що еллінізм розповсюджувався також зі Сходу на Захід, то ясно, що культурні начала загалом були сприйняті Заходом у Сходу”¹³.

— Як відбувався культурний обмін між Західною Європою і Візантією в напрямі розвитку самої європейської культури і стосовно підготовки умов для розгортання західноєвропейського Ренесансу, зокрема гуманістичного „відродження” античної спадщини?

Вплив Візантії на Західну Європу прослідковується не тільки за доби Середньовіччя, але й у XIV-XV ст. Так, 1338 р. в Італію за дорученням імператора Андроніка II Палеолога відправився Варлам з метою домогтися політичного і релігійного об’єднання Візантії з Заходом і організувати спільний хрестовий похід проти турків. В Італії Варлам проповідував свої філософські погляди, спілкувався з багатьма діячами західноєвропейського гуманізму, в тому числі з Петраркою і Боккаччо, став, за свідченням самого Петрарки, їх безпосереднім учителем в галузі грецької мови, філософії Еллади та еллінізму. Таку ж роль відіграли й учні Варлама: Перуджино, Леонтій Пілат, візантійський посол у Венеції Мануїл Хрисолор.

В Італії Равенна стала осередком візантійського мистецтва, Флоренція з її Платонівською академією, заснованою в 1459 р. Козімо Медічі, — центром вивчення грецької Античності і зокрема платонізму. Саме тут, у Флоренції, розгорнув свою діяльність візантійський мислитель Георгій Геміст Пліфон (Плетон, 1355–1452), який читав в академії Козімо Медічі лекції з філософії Платона, написав працю про відмінності між Арістотелем і Платоном,

¹¹ Див.: Kraus F. K. Geschichte der christlichen Kunst. — Freiburg, 1896.

¹² Див.: Айналов Д. Эллинистические основы византийского искусства. — СПб., 1900. — С. 4–5; Strzykowski J. Orient oder Rom. — Leipzig, 1901. — S. 8.

¹³ Чалоян В. К. Восток–Запад. Преимущество в философии античного и средневекового общества. Изд. второе, испр. и доп. — М., 1979. — С. 115.

спрямовану на захист Платона і проти Арістотеля. Ця праця викликала полеміку як на Заході, так і на Сході¹⁴.

Ідейним попередником Плетона був видатний візантійський гуманіст XIV ст. Феодор Метохіт, який відкрито ставив і обговорював питання про причини щастя чи нещастя людини, про те, що краще — світська радість чи сумний монастир. Завдяки ж самому Плетону на Захід проникла філософія Платона, яку в цілісному викладі до цього часу тут не знали ні в оригіналі, ні в перекладі на латину. Платонівське вчення Захід знав лише як щось протилежне філософії Арістотеля й чуже ідеології церкви. Плетон і його послідовники репрезентували Платона в неоплатонічній інтерпретації Прокла, що призвело до розповсюдження в флорентійській Платонівській академії нового варіанта неоплатонізму. Тут перекладали та коментували завезені зі Сходу твори Платона, Арістотеля та неоплатоніків пізніших часів. Під впливом Плетона тут робили спроби синтезувати вчення неоплатоніків і Платона, а в період, коли академією керував Марсіліо Фічіно, — примирити Арістотеля з Платоном, знайти точки зіткнення між платонівськими й арістотелівськими ідеями та філософією християнства¹⁵.

Культурна спадкоємність між Візантією і Заходом здійснювалася і в Римі, де папа Микола V (пантіфікат 1447–1455) створив центр науки, мистецтва й філософії. Тут активно проявив себе гурток константинопольського латинофіла Віссаріона Нікійського (бл. 1403–1472), який назавжди оселився в Італії після невдалої спроби об'єднати Візантію з Заходом. Саме завдячуючи Віссаріону Нікійському, який був перекладачем з грецької мови на латинську „Метафізики” Арістотеля, Захід разом з творами Платона отримав у достеменному вигляді і праці Стагіріта.

— Як відбувався культурний обмін між Західною Європою і культурами ірано-арабського Сходу в аспекті забезпечення загальнокультурної спадкоємності як основного закону розвитку людської культури, як фактора розвитку самої європейської культури і стосовно підготовки умов для розгортання західноєвропейського Ренесансу, зокрема гуманістичного „відродження” античної спадщини?

¹⁴ Див. про це докл.: Там само. — С. 134–136.

¹⁵ Див. про це докл.: Чалоян В. К. Восток–Запад... — С. 134–135 й наст.

Гуманістичний світогляд доби Відродження формувався в опозиції не тільки до схоластики, але й в боротьбі з культом Арістотеля, ірано-арабським перипатетизмом та латинським аверроїзмом. Так, венеціанські аверроїсти називали Петрарку „неуком” за те, що той не дотримується вчення Аверроеса. В свою чергу, Петрарка в книзі „Про себе самого і багатьох неуків” назвав Аверроеса „скаженим собакою, який гавкає на Христа і католицьку віру”. Та все ж навіть в такий спосіб, через заперечення, ірано-арабський перипатетизм та латинський аверроїзм виступили факторами, які відіграли свою роль у формуванні світоглядної основи європейського Відродження, яке з самого початку розвивалося під впливом Сходу¹⁶.

В результаті складних історичних подій і процесів європейський Захід врешті-решт створив якісно нову цивілізацію і культуру. Та їх джерелом була також культура народів Сходу, яка передала європейцям і свої надбання.

І. В. Козлик,
*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри світової літератури
та французької мови Інституту філології
Прикарпатського університету ім. В. Стефаника
Івано-Франківськ*

¹⁶ Про факти цього впливу — див. також: *Нуцубидзе Ш. И.* Руставели и Восточный Ренессанс. — Тбилиси, 1967. — С. 93–95.